ЈЕДАН ЛЕП ПРИМЕР

Поводом књиге Aus dem Leben König Karl's von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen. I Band. Stuttgart 1894. 8° I—XLII. 379. (Из живота румунскога краља Карола. Записи очевица).

У Штутгарту је пре краткога времена, у наклади Котине књижаре, изишла под горњим насловом књига врло занимљива по важности догађаја које износи. Непознати писац, под скромним именом «очевица» који само објављује што је кад и кад записивао, износи ту важне догађаје из најновије румунске историје, а поред њих и доста докумената који осветљују догађаје и ван Румуније. Записи почињу од 10. маја 1866. када је изабрани кнез Карол дошао у Румунију и настављају се до 26. августа[1]) 1869., када је млади румунски владалац први пут, после више од три године вреднога и успешнога делања, отишао из Румуније ради виђења са својом породицом, којој је он врло често тај долазак обећавао, али га ипак непрестано одлагао због *државних послова* који му беху пречи и важнији од виђења са својом породицом.

Већ ова једна црта нарави младога владаоца привлачи одмах читаочеву пажњу на све догађаје у којима он ради. Примери истинске преданости својему задатку и озбиљнога вршења своје дужности увек су привлачни и увек освајају пријатељска расположења. У доба кад долази у Румунију да прими дужности коју му поверава народно гласање, кнез Карол је млад човек од 27 година; у родитељској кући од које се одвојио

---

1) Датуми су сви по нашем календару. У књизи су увек означавани и по нашем и по новом.

као Немац и државља̂нин али не као син и брат дешавају се догађаји срећни и несрећни, радости и жалости; отац који већ залази у старост поболева; мати тугује не само за њим који је далеко али у животу, него тугује без пребола за другим сином, његовим млађим братом који у Пруско-Аустријском рату добија три зрна и умире од рана; сестра оставља родитељску кућу испраћена радосно у нову постојбину куда иде мужу; у самом питању о његовој женидби њему се поручује да је то врло тешко наћи прилику него да мора сам доћи[1]) — и поред свега тога он за више од три године само непрестано чезне за својима, живо у осећању прати све што се код њих догађа, на многе њихове позиве једнако обећава да ће доћи кад му само послови допусте, али не долази зато што послови не допуштају. Његова су извињења увек: «имам посла», «све залуду, посао не да доћи» — извињења врло кратка зато што извинитељ сматра овакав навод као једну од оних простих основних истина које је доста само казати, и које није потребно ничим потврђивати и објашњивати, онако исто на прилику као што нико неће тражити да се потврђује да је здравље заиста добро. Кад овако о државним пословима и својим дужностима мисли онај који је државни глава и старешина, онда се читаоцу сама од себе намеће помисао, да ту ни државне слуге не могу олако гледати на послове и дужности.

Та преданост послу, озбиљно вршење дужности, савлађивање сваке личне побуде зарад високих задатака, тај једном речју *леп пример*, јесте управо најзанимљивије из доста обилатога градива које је скупљено у овој књизи.

И ради лепога примера и ради многе поуке у питањима која су за савремени политички живот врло важна мислимо да неће читаоцима «Дела» бити без користи, ако их бар у неколико упознамо с овом књигом Примери се радо читају чак и онда кад су сумњиве истинитости, кад су нарочито смишљени и удешени; колико више има интереса кад се зна да су лепа и примерна дела о којима се чита доиста истинита и поред тога још савремена? А да је корисно загледати у један део политичке историје наших суседа који скоро једну судбину с нама имају, о том не треба ни разлагати. У овом погледу

[1]) Писмо Фридриха Вилхелма (доцније цара немачког). в. пом. књ. стр. 295.

корист је толико већа што нам овај занимљиви дневник даје врло драгоцених података и за унутрашње и за иностране послове суседне румунске државе.

Сама је књига, као што већ рекосмо, дневник («записи очевица»), и услед тога она има, поред одличне стране што нам сваки догађај износи у његовој потпуној живости и непосредности, и једну приличну ману, што је излагање без система, јер иде онако како су догађаји у времену постајали, а на жалост овој неизбежној већ мани свакога дневника писац се није сетио да да̑ помоћ и накнаду у добро израђеном регистру. С тога ми при нашем излагању нећемо ићи оним редом који је у књизи, него ћемо издвајати поједине догађаје у свези, додајући где је потребио и пространија објашњења зарад оних наших читалаца којима политична историја овога времена може бити непозната.

Што се тиче питања о писцу, и ако нас не мучи радозналост опет ћемо рећи две три. Писац се није потписао, а поред тога ни иначе не даје маха да се можемо домислити ко би он био. То му је и с те стране олакшано што је цела књига само ређање појединих догађаја по датумима и што се скоро свуда избегава свака субјективна оцена, те се сама пишчева личност не може ближе одредити. Али и ако је то све тако, опет с друге стране сама садржина изнесених ствари, изворни службени документи за које могу знати само државници који воде политику, па поред тога још и приватна писма од разних владалаца, што све може бити непознато и самим државницима, наводе одмах на мисао да ова књига не би могла имати оваку садржину, кад сам Краљ не би допустио да се писац послужи његовом архивом. Осим тога имамо и једно место (једно једино у целој књизи) где писац нешто о себи казује. То је у предговору књиге у одељку I који има наслов «младост краља Карола». Писац ту каже да он познаје румунскога краља од младости, да га је кроз дуги низ година могао пажљиво («mit beobachtendem Auge») посматрати, и да га је последњи пут видео кад је краљу било педесет година (т.ј. 1889.). Спрам тога «очевидац» писац био би по својој прилици краљев васпитач, али његово би у књизи било само предговор и редакција, а сама садржина морала би бити, што се тиче избора градива,

дело самога Краља, ако не у свему, а оно извесно у избору многих важних докумената који су овде објављени. А кад већ тај део књиге не би могао бити без Краљева знања и одобрења, онда је несумњиво да је исто одобрење требало и за све остало. И онда ово наше задржавање код питања о писцу прелази круг обичне радозналости, и доноси нам један врло важан закључак, то јест да за све мисли које у књизи налазимо о уставности и поштовању народних права јемчи и ауторитет једнога краља, као и да исти тај краљевски ауторитет засведочава да се на прилику штампа у Бечу и Пешти радо хоће да послужи тако званим «оцрњивањем», намерним извртањем ствари и лагањем.

Није мислимо ни мало на одмет узети на знање ову околност.

А изнесавши претпоставку да је можда васпитач краља Карола писац — редактор — ове књиге, потребно је да поменемо и једну реч тога васпитача која одлично карактерише и њега и његовога високога ученика. На страни XVII предговора вели се «ученик је топло прихватио демократску реч својега васпитача: *да му се ваља својски потрудити, да би му човечанство опростило што је рођен као кнежевић*».

I.

Писац излаже врло укратко румунске прилике пре доласка Краља Карола.

И ако немамо намеру задржавати се нарочито на историји суседне пријатељске државе, опет мислимо да је потребно бар у најглавнијим цртама представити важније догађаје њене, и тиме ћемо отпочети, пуштајући самога писца.

Положај Влашке и Молдавске сачувао је ове државе од потпунога османлијскога притиска. Турци ни у Влашкој ни у Молдавској *нису имали мошеја нити имања.* Тако се и поред капитулација одржало увек нешто државнога живота, и ако су Турци по вољи намештали и скидали владаоце у Букурешту и Јашу. Обе су земље још понајвише страдале од грчкога фанариjотства.[1]) У XVIII веку почињу Руси узимати у заштиту Влашку и Молдавску, и од 1768. до 1854. ове земље издржа-

[1]) До 1822. изређало се за један век 36 фанариjота кнежева. После те године кнежеви су из домаћих породица.

вају шест окупација руских и поновних Турских освојења. Писац сматра да је руска помоћ увек «само у властитом руском интересу» и наводи писмо Катарине Јосифу II (1782), из кога би излазило да Русија мисли од Влашке и Молдавске начинити секундогенитуру и своју предстражу противу Турака. «А и у овом веку (1834) Русија је била вољна помоћи сједињењу Влашке и Молдавске, кад би и ове земље и друге Велике Силе пристале на владаоца из царске руске породице« (стр. XXXIX). Како то није било — наставља писац — то је и Русија одлагала своје намере и задовољавала се само да као покровитељ дунавских кнежевина «спречи буђење народнога духа» у њима. «Порта, с друге стране, није у свом државничком предвиђању никад ишла даље изван да само одржава стање које постоји. Најзад Аустрија, трећи сусед дунавских кнежевина, колебаше се између пожуде да присвојењем Влашке и Молдавске заузме дунавска ушћа и незгоде да умножавањем својих румунских поданика не ојача још више овај немирни елеменат који се не да никако претопити; с тога је она још више него и Русија попреко гледала како се ове земље унутрашње развијају. Тако се чинило да ће противност завидљивих суседа за свагда одржати тешко и јадно стање ових земаља, и ако оне све живље желе доћи до јединства и до напретка». (Стр. L).

У том стиже февруарска револуција (1848.). Њени валови захватише чак и Румунију. У Букурешту се склопи Кнежевско Намесништво као привремена влада, и одмах се декретова уставна уредба, слобода штампе, укидање работе и благородства. Али већ у септембру 1848. Руси и Турци повратише пређашње стање, и «господари» (кнежеви) дунавских кнежевина бише тако ограничени, да без пристанка руског и турског комесара ништа нису могли радити.

После Кримскога Рата — ми једнако настављамо пишчево излагање — преста руско покровитељство, али сад дође француско које за земљу не беше ништа боље, јер се морало у свему слушати оно што хоће Наполеон, који жељаше од «латинскога братског народа» начинити једну област Француске, да би се на тај начин могао мешати у источне прилике; у Румунији се све удеси по француском угледу, и кнез Куза беше врло услужан Наполеону који му је и помогао да се окнежи над уједињеним кнежевинама.

Године 1857. састаде се у Букурешту међународна комисија, да прими закључке влашког и молдавског «дивана» (скупштине) које Порта беше нарочито сазвала. Дивани су требали решити како да се уреде обе кнежевине. Дивани донесоше једногласан закључак: *да се обе кнежевине уједине у независну неутралну државу, да се влада по Уставу, и да владалац буде наследан и из које од европских владалачких породица.* На тај закључак не пристадоше ни Порта ни Велике Силе, на против конференција у Паризу реши да свака кнежевина и од сада бира себи кнеза који не сме бити туђинац и кога увек Султан тек има да потврди.

При свем том мисао о народном јединству већ беше довољно јака, и 1859. обе скупштине изабраше истога кнеза, пуковника Александра Кузу. Тако се оствари бар један део програма, *лични савез,* а кнез Куза мораде дати писмену обавезу да ће уступити, ако се доцније успе остварити и *стварни савез* с владаоцем из које европске владалачке породице.

По савету Великих Сила Порта потврди новога кнеза, али да би и с једне и с друге стране било погодно она употреби том приликом једну дипломатску дубару, и посла кнезу два фермана, један за Влашку други за Молдавску. Тако се јединство и признаде и не признаде у први мах, и тек доцније, 1861., кнез изради (с француском помоћу) накнадно признање уједињења.

О кнезу Кузи писац говори с много штедње и као да се нарочито стара да мање куди а више да пријатељски истиче оно што је добро у његовом раду. Спрам познатих факата, није тешко и у овом гледишту на претходника садашњега владаоца Румуније наћи потврде мишљењу које смо већ изнели, мишљењу то јест, да књига о којој говоримо није пуштена на јавност без претечне високе цензуре

У опште је овај владалац, — наставља писац — чији приватан живот није био за поштовање. у јавном свом раду руководио се патриотизмом и желео повести своју државу путем напретка. Али Румунија је била привредно врло слаба, и у њој беше још доста елемената који се противљаху уједињењу, те с тога не беше «зрела» за парламентарну владавину; реформе које предузеше кнез и скупштина не могоше још донети бла-

годати. Кнез се виде принуђен да државним ударом уништи дотадашњи изборни закон, Порта даде свој пристанак на то, па и сам народ, пошто је био довољно «обрађен», одобри овај посао. Добивши на овај начин лакшу могућност за рад, кнез изведе неколико врло потребних и изврсних реформа, али не успе повратити равнотежу у државном буџету; финанцијска и економска невоља оста као што је и била, против многих мера озлоједише се редови који сматраху да су оштећени, а уза све то дођоше и многи скандали, којима је повод био у кнежевој великој лакомислености. Тако он не успе засновати јаче своју владавину, и завера се склопи против њега по целој земљи, те ноћу 10. и 11. фебруара 1866. оружан упад у двор примора га да уступи. Он одмах оде из земље, а у Букурешту се састави кнежевско намесништво.

Скупштина предузе одмах избор кнеза, и кад најпре изабрани гроф фландријски (брат белгијскога краља) по савету Наполеоновом одби избор, онда румунски изасланици, испитавши најпре расположење у Паризу, изнесоше кандидатуру Карла Хохенцолернскога (другога сина Карла Антона, пређ. кнеза Хохенцолерн-Сигмарингена), који би изабран плебисцитом народним, и који већ 10. маја стиже у Румунију. —

Писац је као што се види и у оваком кратком помену историјских догађаја одлучно стао на гледиште независности и права румунскога народа. И тому гледишту ми можемо само похвално одобравати. И ако се и данас још у европском међународном праву равнодушно трпи гажење права народних, опет све више крчи пута мисао да сваки народ у Европи — *бар у Европи* да речемо не одајући се идеализму — не само да треба да дође до своје самосталности, него да је у потпуном остварењу те природне тежње баш и најбоља погодба да Европа буде поштеђена од ратова и да се напретку свакога њеног народа уклоне тешке сметње. Али одајући признања пишчевом гледишту, ми морамо одмах додати да не увиђамо и не разумемо зашто он и Русију ставља у ред оних који су спречавали да румунски народ дође сав до своје самосталности. Са свим на против може се тврдити, да је поред властитога труда румунскога народа само још руска помоћ помогла да он дође до своје самосталности. Руско «покровитељство» треба схватити према ондашњем вре-

мену, и нарочито према капитулацијама, па да се одмах увиди како тај факат не само што не значи сметњу напретку румунскога народа, него је он баш први и велики корак у том напретку. Колико би нпр. свако „покровитељство“ било невоља слободному народу који би под њега потпао, толико је оно на против право свитање народу који турску непосредну власт замењује турско-руским покровитељством. Писмо Катарине, које писац помиње, такође нема у себи, узевши на ум оно време, ничега опасног за румунски народ. Ми се нећемо задржавати на испитивању самога факта, него ћемо претпоставити да је он чак и био остварен, и онда ћемо питати: да ли би за румунски народ била невоља или не, да је он још пре више од сто година добио рускога владаоца, да је то јест још тада добио куд и камо срећнији положај од нпр. Босне и Херцеговине које данас стоје под владом аустро-угарскога чиновника? Одговор је на ово питање врло лак. Међу тим, руски „план“ у ствари постоји само у том што се наводи једно писмо, док на делу, у живој историји, видимо да Русија узима под своје покровитељство румунски народ још од 1774. (Мир Кучук-Кајнарџиски) а нарочито од 1829. (Једренски Мир), док Аустрија, на три године после наведенога писма, отима Буковину и држи је једнако. Услуге и помоћи које је руска држава, многим и тешким жртвама у толико ратова, учинила малим хришћанским народима и сувише су очевидне, и ни најмање се не могу смањити тиме што је обично свака руска помоћ била праћена сумњичењем да то Русија све чини зарад неких својих планова. Занимљиво је да су сумњичења та баш највише била стварана и подржавана од стране оних који ни једнога талира не би прежалили на корист оних народа којима је Русија помогла да се бар колико дигну на своје ноге. По томе се најбоље и види колико су сва ова сумњичења оправдана. То је као кад би сад аустро-угарски политичари саветовали Србима у Босни и Херцеговини или Румунима у Ердељу и Буковини да се добро чувају руских «планова», јер их може постићи та опасност да им се *садашње* стање некад замени руским покровитељством.

Ми учинисмо ове напомене и исправке пишчевих погледа баш нарочито с тога што признајемо писцу приличну непристрасност, па не могосмо без приговора оставити оно место

које је код њега, можда и без много премишљања и без нарочите намере, написано у духу већине немачких писаца о Русији. Под утицајем систематског извртања факата често пута може човек и примити за истину оно што је далеко од истине, то јест може поверовати да баш има неких са свим саможивих руских планова у том факту што је Русија помогла да постану и да напредују Румунија, Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска. Русија је, међу тим, за ове мале државе велика и стална помоћ не само кад она непосредно за њих ради, него и онда кад она сама ништа не ради за њих. Било је доста и таких случајева да су појединима од ових земаља и друге Велике Силе, на прилику Енглеска и Француска, указивале помоћ Али то је увек било или зато што су имале потребе да засведоче своје пријатељство и учине добре услуге Русији, или што су налазиле користи да предупреде да овим земљама не дође помоћ од саме Русије.

Враћајући се опет румунским приликама можемо одмах у потврду горњим речима навести да је и Наполеонова помоћ, указана Румунији 1859. и 1861. у питању признања, дошла отуда што је он ускоро после кримскога рата, ради своје политике противу Аустрије (у Италији) тражио руско пријатељство и ишао у источним стварима сложно с Александром II, с којим је утврдио пријатељство на састанку у Штутгарту (1857.)[1]

Да бисмо боље познали стање у Румунији непосредно пред долазак кнеза Карола потребно је још нешто мало црта додати оној краткој слици коју је писац дао о владавини кнеза Кузе. То ће помоћи да се разуме колико су у Румунији морали живо желети владаоца који више гледа на своје владалачке дужности него на своје личне прохтеве и провођења.

Владавина кнеза Кузе трајала је нешто више од седам година и завршена је као што се зна насилним изнуђајем његове оставке. Међу тим не може се порећи да је та владавина почела у врло повољним околностима. Одушевљење народа који се отима да заузме своје место у свету извело је пуковника Кузу на владалачки престо најпре Молдавске па после неколико дана и Влашке. Владалац је на тај начин био израз живога одушевљења народнога, и примивши се те високе дуж-

[1]) види Histoire diplom. A. Debidour. II. 172.

ности он је имао бити први, најревноснији, најоданији извршитељ воље свога народа који је тако јасно показао да хоће нов ред ствари. Али за несрећу румунскога народа овај главни чувар његове заставе није био човек способан да се сав преда тешкому владалачком задатку и да у вршењу дужности нађе своје највише задовољство. Он је сматрао да се може и стајати на висини и опет намиривати сваки (и свакојаки) лични прохтев. Међу тим што се ради *на висини* то се увек *види*, и увек се осећа кад није добро, баш ако се и не може увек исказати одмах.

Навешћемо овде нека места из биографије кнеза Кузе у великој Енциклопедији француској.

Пошто је наведено о његовом избору за кнеза обеју држава, наставља се овако: „По несрећи кнез Александар Јован I (Куза) не беше дорастао за ове две круне у оно доба кад је требало тако многих реформама администрацији ових одавно одвојених држава. За кратко време он показа да врло мало поштује и Устав на који се заклео, и скупштинска права и права министара које он жељаше само услужне њему лично и само одговорне спрам њега лично . . . Министарства су падала једно за другим, једно што не мења закон о штампи како би он хтео, друго услужније ишчезава пре скупштине пошто је учинило услуге, треће може владати само кад противуставно одлаже скупштину, итд. . . . Кнез је поредом доводио на управу све партије, надајући се да ће он бити господар ситуације кад се сви политички људи истроше . . . Од 1860. године буџет се није подносио скупштини нити је пред њу изношен завршни рачун. Кад 1863. Скупштина у таким приликама не хте решити буџет прихода (порез), онда је кнез распусти, и својим указом реши буџет . . .“

У важном питању о аграрном закону дође се до државнога удара. Скупштина је већ била у мучном расположењу зато што кнез одлагаше с потврдом неколиких решених закона. У таким приликама дође пред скупштину питање о том колико да се ослобођеним сељацима да земље у својину. Скупштина није била сложна у том питању: левица захтеваше да се свакоме сељаку да пет *погона* (три хектара), а бојари, велики сопственици, хтедоше да се да̂ само два и по погона. Скупштина учини погрешку што за неко време одложи ово важно питање које

је једино подвајало већину. Кнез Куза употреби ово одлагање да агитује противу скупштине, и његови агенти трубљаху да се само он стара за сиромашни свет. Влада изненадно поднесе скупштини предлог који тражаше већу меру. Међу тим док су једни агенти по народу ширили агитацију да се о народу стара само кнез а не скупштина: дотле кнез преко других агената утицаше на скупштину да она одбаци поднесени предлог. Скупштинари доиста падоше у ове замке, и скоро једногласно одбише предлог, наведавши за разлог да неће о предлогу већати док се не састави министарство из већине. На то сад кнез одговори распуштањем скупштине, и војници истераше посланике из дворане (мај 1864.) ... „У новом статуту који кнез објави (и за њега доби потврду од народнога плебисцита) била је одредба да о буџету може решити сам кнез, ако би га скупштина одбила. ... Ова владавина постајаше све више мрска. Кнез сам декретује законе, даје пенсије, уступа железничке концесије и набавке за војску. Финанције су у ужасном стању. Дворски љубимци и љубимице владају, заповедају министрима и расипају народни новац на проваћања".[1])

Код оваке методе владања јасно је већ да народу мора бити зло, али чудновато је ако оваки «управљачи» не увиђају да и њима за дуго не може бити добро.

Да видимо другу, са свим другачију, методу владања

II.

Ми смо већ напред поменули да кнез Карол за више од три године није могао наћи времена да се види са својом породицом. За све то време он је у непрекидном раду, («...од раног јутра до вечера непрестано сам у послу. Принуђавају ме да сваке недеље идем у лов, да бих се кретао» (с. 236) Он одмах почиње путовати по земљи и за кратко време обиђе и позна више крајева и места Влашке и Молдавске него и један владалац пре њега, (стр. 297). Поред рада на организацији војске, коју предузима од првога дана и не напушта скоро ни часа, поред врло многих аудијенција, путовања и прегледања разних завода, он марљиво одржава преписку (нарочито с оцем и пруским краљевићем Фридрихом Вилхелмом), учи политичку економију

[1]) Grande Encyclopédie. Чланак Couza.

(«...али чешће ми је време врло брзо пролазило у силним пословима које сам имао. Дао сам се озбиљно на проучавање политичне економије.» стр. 253.), савлађује румунски језик тако брзо да на дан прве годишњице, 10. маја 1867. на свечаном примању у двору говори прву јавну реч на румунском (с. 199.).

Овај владалац је као личност уредан и тачан. «Можда му је од угледа на деду дошла и она тако изванредна тачност да личи на живи часовник» (с. XV.) «Још као дечак почео водити дневник, и у њега записивао температуру свакога дана.» «Топографију своје земље зна боље од којега му драго Румуна. На Синаји познато му је свако од високих дрвета.» (с. XVII) «Распоред дана држи најтачније: рано у јутру јахање, за тим пише писма, после тога долазе послови с министрима После ручка (у подне) обично даје аудијенције, после тога прегледа какав државни завод или коју престоничку школу.» (с. 83.) «Његова соба-радионица тако је уређена да личи на машину која прерађује сировине. Он је сам уредио свој архив, и при којем год обрту у разговору зна одмах наћи писмо или акт који се тога тиче. Његово прилежање је гвоздено, а живот *чедан* и уредан» (писмо Бамберга у јуну 1869. стр. 360.)

«9. декембар (1866). Кнез изненадно посећује апелациони суд, и тамо не нађе никога. Услед тога наредио, да се заведу књиге у које ће сваки судија записивати свој долазак. — При посети појединих министарстава уверава се да много оскудева тачност.» (с. 163.)

«26. август (1868). У касарни Малмезон букнуо пожар. Велика је опасност за стовариште муниције које је врло близу. На први глас кнез похита на лице места и остаје док не прође опасност» (с. 289).

На ускрс у јутру. пошто је био на Богомољи «он посећује све касарне и доноси војницима ускршњи поздрав и туца с њима ускршња јаја.» (с. 193.) Међу тим поред најуреднијега похођења православне цркве што чини као владалац, он походи уредно и католичку цркву као католик.

Сваком приликом у честом путовању по земљи обилази он најпре цркве, па касарне, школе, судове, осуђеничке заводе.

Поред тачности и уредности он је обилато издашан. У том погледу вредно је да најпре наведемо једно писмо његовог оца.

у ком се писму налази савет, који чини част и саветодавцу и саветованом.

Карл Антон пише одмах по доласку његова сина у Румунију. 17. јуна 1866: «— — — Твоје време је испуњено послом, и сад можеш видети колико много има да ради један савестан владалац. Дознајем од Гике, да разумнији људи у Румунији желе да се ограничи досадашња претерана раскошност, и да би *ти* требао у том да даш пример. Ова ми се мисао јако допада. Ја ти најживље саветујем, да тако и радиш, **а раскошан да будеш само у доброчинству**. . .» (с. 79.)

Да покупимо неколико примера из којих ће се видети како је овај владалац радио у том погледу.

«13. мај (1866). Скупштина вотира кнезу цивил-листу од сто тисућа дуката (Куза је имао 65000). Али кнез Карол због финанцијске невоље уступа за прву годину четрдесет тисућа, задржавајући право да он овом сумом располаже на јавне цељи.» (с. 62.)

То је било одмах трећи дан по доласку. После два месеца кнез пише оцу: «— — Најгоре је с финанцијама, немамо ни паре, и министарство је зарад одржања равнотеже у буџету морало предузети мере које нам неће прибавити пријатеља: повисити порезе, одбити тридесет од сто од плата и пенсија. Ја сам од моје цивил-листе уступио још дванаест тисућа дуката. Само нас зајам може спасти. — —» (с. 93.)

«14. мај (1867.) Црква св. Антима у Букурешту треба да се брзо оправља. Како буџетом није предвиђено за овај трошак, то кнез даје потребан новац из своје касе » (с. 200)

«20. јун (1866.) За обновљење разрушене синагоге кнез даје шест тисућа дуката.» (с. 78)

«10. август. За пројектовану зоолошку башту кнез уписује прилога 35900 динара.» (с. 218)

«24. фебруар (1868.) Кнез поново шаље већи прилог у Атину на помоћ пострадалим Крићанима» (с. 251.)

«21. фебруар (1869.) Освећена црква св. Николе. Кнез је овој цркви поклонио већи део унутрашњега намештаја» (с. 338.)

«20. август (1868.) Данас стиже из Париза атлас за румунске школе, за који је кнез дао 30000 динара. Ово је први

атлас на румунском језику, и кнез га је врло радосно дочекао“ (стр. 289.)

«30. новембар (1867.) Кнез био данас у учитељској школи, коју је он и покренуо и у главном подигао. Потрошио је на њу 150000 динара.

«3. март (1867.) Кнез је живо отпочео рад с војском, али на жалост, војници још нису како би он желео. Наручене су две батерије олучених топова код Крупа, за што је кнез позајмио свој новац». (с. 183.)

У једном писму од априла 1877. пише му отац: «— — Не разумем само како излазиш на крај с новцем пошто си уступио од цивил-листе а осим тога и трошиш доста — што је врло паметно — на милостиње и помоћи, тим пре што мислим да ће бити све поскупило. А и изасланства ти много односе, јер и не сумњам да она иду на рачун твоје касе.» (с. 190.)

Објашњење за то налази се само у тачној и уредној личности коју смо већ из раније наведених примера познали. Додаћемо овде о том још једну карактеристику краља Карола коју писац наводи у предговору «— — — Он је унео уредност и у трошење. У земљи склоној на раскош као што је Влашка, где као да и сама природа отежава умереност дајући час обилату жетву час гладну годину, често се рђаво тумачила ова краљева љубав за ред. Међу тим нико није даље од порока тврдичења него он, и доброчинство је њему тако у нарави да његова добра дела никад и не личе на милостињу. *Он троши једну петину својих прихода на доброчинства.* — — Кад се један пут о том повео разговор, краљ Карол рече само оволико: *Свето Писмо каже да сваки човек да десети део имања сиромасима, а владалац мора у том погледу чинити више него «сваки човек».* (стр. XIV.)

Јасно је да ово доброчинство не само потиче од доброте срца, што је наравно прва погодба, него да засведочава још и снажну, крепку вољу и власт над собом која иде дотле да управо даје могућност доброму срцу да чини добро. Познато је из живота да често пута може бити доброте срца, па да опет изостану доброчинства. Шта вреди, што ће се тврдо веровати да би неко помогао кад би имао? А нарочито владаоцима живот врло често доноси прилике кад њихова помоћ не треба да изо-

стане. Како му драго да се мисли о филантропији, јасно је да владаоци у том погледу не могу имати никакве сумње. И заиста за њих је само похвала кад се каже да «уносе уредност у трошење», и да умеју увек распоредити своје приходе тако да могу за сиромахе учинити више него «сваки човек». На против, расипање се више куди код владалаца него код обичних људи. Зато што многима треба њихова помоћ, морају они бити обазриви у начину како ће је чинити. Ми смо баш за то нарочито навели поједине примере помоћи које је чинио кнез Карол, да бисмо истакли његову пажњу у помагању. И доиста овака доброчинства имају вредности не само за друштво и друштвене установе, него и за утврђивање монархијскога начела. Сјајни бакшиши поједу се и попију, а по делима овакога доброчинца, и кад њега не буде на свету, његово ће се име с хвалом помињати.

— СВРШИЋЕ СЕ —

Анд.

ЈЕДАН ЛЕП ПРИМЕР

Поводом књиге Aus dem Leben König Karl's von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen. I. Band. Stuttgart 1894. 8° I—XLII. 379. (Из живота румунског краља Карола. Записи очевица).

(свршетак)

III.

До сада наведене црте довољне су да нам покажу личност прибрану, тачну, у свачем уредну. А из њих се, поред човека, лично могао видети и владалац који је увек пажљив да високу владалачку дужност врши тако како ће сваки његов лични поступак и одговарати висини на којој је, и *снажно подржавати начело монархије.*

Доиста, гледајући на ове прве три године владалачког рада у Румунији се морало осетити колико је велика и колико за народ корисна разлика између владавине ове и оне пред њом. Владалац «уноси ред у своје трошење,» и одваја више од једне четвртине свога прихода да притече у помоћ општим интересима; он ради државне послове с највећом збиљом и поред њих нема времена да види оца и матер, да довољно ожали изгубљенога, брата; он се од првога дана стара и о војсци, и о здрављу народном, и о унапређењу привреде, и о просвети; он лично живи тако да се с правим чуђењем о том животу приповеда и хитра сплетка не може да нађе код овога човека, и ако је он и неожењен и млад, ни једне мрвице за своју прождрљивост.

Овакав рад тече владаоцу одушевљене пријатеље у целом народу, јер то је управо рад који је «по вољи народној,» и за који се извесно може очекивати и «милост Божја.»

Познавши личност, сад треба да видимо изближе саме владалачке поступке и начела по којима ради овај владалац.

У том погледу налазимо у овој књизи неколико важних писама кнежева оца, Карла Антона, и његова рођака и пријатеља, ондашњега пруског наследника, а доцније цара немачког (1888) Фридриха. Карл Антон био је кнез мале покрајине Сигмарингена, па је (1849) напустио своју владавину у корист немачке државне идеје. Мишљења његова о уставним дужностима владалачким врло су погодна да сузбију погрешне мисли, које се шире код необавештенога света, и по којима би уставни захтеви данашњега времена били само дела или нестрпљивих властољубаца или славољубивих људи који желе изићи на глас, а не велика и основна погодба за развитак народа. Једному владаоцу не може се пребацити да жели изићи на глас или доћи до власти, и кад дакле и владалац заступа савремене уставне захтеве, онда је то само потврда да су паметни људи већ дошли до опште сагласности о основним погодбама за данашњи политички живот.

«Разуман и честит владалац не сме никада водити *личну*, он увек мора водити *народну* политику» (с. 56.) — то је савет који је Карл Антон врло често стављао на срце својему сину, младом румунском кнезу.

Поводом тешкоћа које беху при саставу првога компромиснога министарства К. Антон пише под 17. јуна 1866: «... Ове комбинације наравно нису за тебе лака ствар, али као уставни владалац ти их мораш примити, и мораш пустити да одлучује већина у министарском савету (Conseil), да не би ти излазио као онај који носи одговорност... Твоје гледиште мора бити само корист државна, пред том коришћу мора увек уступати сама личност владаочева» (с. 79.)

При израђивању Устава, кнез сазива у два маха посланике и ставља им на срце да с погледом на велике спољашње тешкоће убрзају свој рад (с. 73.) За сам тај Устав који долази у најнапредније занимљиво је чути мишљење саветника Вернера који је у почетку провео неко време поред кнеза, и који, веран својој пруској школи, изјављује да би «за ову земљу била апсолутна владавина најбоља,» па после тога додаје «али то сад већ више није могућно» (с. 98.) К. Антон, кому Вернерово своје мишљење и саопштава извештавајући га о приликама

нове владавине у Румунији, пише кнезу Каролу у септембру 1866: «..Вернер сматра да је стање врло озбиљно, али не губи наду. Само нека буде савесне студије, озбиљне радње и следственога рада, па ће се многе тешкоће отклонити, а осим тога ти не смеш заборављати да ти радиш за будућност, па ако је садашњост баш и мучна.» (с. 121.)

Главне тешкоће у прво време биле су спољашње, а нарочито у питању признања. Порта је у 1861., као што смо видели, могла обићи тешкоћу уједињења Влашке и Молдавске тиме што је послала два фермана кнезу, који још није био ни наследан. Али у признању кнеза Карола као наследнога владаоца збиља уједињене Румуније било је много више садржине. Кнез је с владом одмах почео живо радити на том питању и одлучно водити преговоре с Турском, па је, уз помоћ руску и француску (највише противљења долазило је од Аустрије) и уз озбиљно подупирање својих преговора мобилизацијом војске, и срећно га решио (у октобру 1866.) Доведавши питање до решења кнез је у октобру отишао у Цариград да «благодари Султану,» управо да својим присуством закључи преговоре. За кратко време по одласку кнеза Карола Султан је примио у Цариграду још једнога госта, српскога кнеза Михаила, који је као и румунски кнез, отишавши из Цариграда, понео собом успех народне политике. Доиста, каваљерска природа турска није могла а да не осети поштовање спрам ових високих гостију, који обузети старањем о својој народној политици долазе да Султану кажу да је почело друго историјско време. И ако они беху васални кнежеви, реч је њихова била силна, јер они немаху да говоре ни о каквим својим пословима, него да изнесу захтеве својих народа, да проговоре оно што је извесно да ће милијони громко потврдити. И така се реч слуша и ради ње сме сваки хришћански владалац «ићи на поклоњење» нехришћанском заповеднику. —

У књизи има бележака које показују како кнез и у сред рада на овако тешком спољашњем питању не заборавља правилан рад на унутрашњој политици. Већ смо поменули како он преклиње посланике да похитају с Уставом. Ево извадак из једнога писма које у септембру (пре завршетка преговора о признању) пише пруском наследнику: «..Кад се један пут

сврши с овим спољашњим пословима (преговори с Турском), онда ћу се моћи сав одати на унутрашњи рад, и онда ћу уложити све своје силе да бољој будућности поведем ову лепу земљу која је сад моја отаџбина и пет милијуна људи који су ми своју срећу поверили“ (с. 129.)

«23. октобар (1866) кнез у писму председнику министарства изјављује жељу да избори буду потпуно слободни; он хоће да не буде «ни сенке од утицаја» на бираче, и да се свом оштрином закона суди чиновнику који преступи противу ове наредбе» (с. 153)

У новембру беху свршени избори. У скупштину долази једна трећина либерала, друга владина, а трећа од присталица Кузиних и оних који су против сједињења Румуније. И то се све догађа после најлепшега дочека кнезу у целом путовању, поред свега његовог у свему правилног рада у земљи, и поред знатнога успеха у Цариграду! Браћану се јавља кнезу и исказује му да страхује од оваких избора, да је у таком склопу скупштине немогућна већина. Кнез одговара да он није ни мислио да је његов задатак лак, и да, ако расту тешкоће, мора јачати и дух и воља. «С овом се скупштином, каква је да је, мора радити» (с. 160.)

«4. декембар. Многи од посланика присталица Кузиних и противника уједињењу јављају се за аудијенцију, и кнез их прима» (с. 163.)

«12. декембр. (Из писма К. Антона) . . Како чујем ти живиш врло озбиљно и много штудираш. То ти доиста и треба, те како треба (doppelt nothwendig), јер ти мораш стајати изнад свих партија» (с. 164.) Говорећи о тадашњим европским приликама К. Антон мало даље (у истом писму) каже: «Румунија је срећна што има Устав који се оснива на народној вољи», а за своје у Пруској: «Скупштине су добре воље. сви су владини предлози примљени, али речено је доста крупних истина тако да наши феудалци баш неће имати смелости да много хвале личну владавину“ (с. 166.)

Савети који долазе од оца поткрепљују се знатно скоро истоветним пријатељским саветима које шаље Фридрих Вилхелм. Под 27 јануара 1867. пруски наследник му пише како живо учествује у свем што он ради, „за те још недовршене (unfertige)

земље треба само поштен карактер па да оне дивно напредују" (с. 174.)

Нарочито је знаменито писмо пруског наследника од 21 јуна 1867. из кога ћемо у целини навести ова два места:

«Доиста то је беда што ти је скупштина тако разривена многим партијама. Само ће време донети реда у тим стварима, јер из искуства се зна да се партијске страсти стишавају само правичношћу и следственошћу.

«Мени је казано да Устав који си затекао много отежава и твој положај и твој утицај. Како га добро не знам, тако не могу ни судити о њему. Ако је истина што су ми казали, онда ће доиста требати доста година докле дођеш до могућности да га у договору с народним посланицима измениш. Ако је мени у овом случају допуштено рећи коју, *ја бих те опоменуо да се чуваш оних који изјављују да је државни удар једини излаз.* Ти ћеш боље од мене знати колика је поквареност у земљи, али с друге стране одобрићеш ми да су насилне мере у полу-образованим земљама тако исто опасне*) као и у образованим" (с. 208.209.)

На исту мисао долази Фридрих Вилхелм и у још једном писму из Потсдама под 9. септембра 1868. У том писму он позива кнеза Карола да свакојако дође мало к својима и да сам види невесту, па за тим помињући једног немачког официра који полази кнезу додаје овако: «Ја сам Кренскога само од једне једине пријатељске за тебе услуге одвраћао (gewarnt) а то је: да ни пошто не саветује државни удар, ако би с Уставом ишло врло тешко. Доиста, ваља ти се чувати од државнога удара, то би било корисно само твојим непријатељима" (с. 296.)

Под 18. октобра кнез Карол овако одговара на то писмо: «Пријатељски савет који ми у твом драгом писму дајеш, да се тј. клоним насилних мера, потпуно вреди за Румунију, и ја ћу се тога савета увек сећати. *Државни удари обично у почетку успевају прекрасно, али ни зле последице не изостају.* И у Фран-

*) Фридрих Вилхем не сматра „опасност" у оном смислу у ком би се могло рећи да на опасност гледају плашљиви људи. Он је познати јунак који је однео највеће победе у ратној историји: Кенигрец (1886), Верт и Седан (1870). Али — и то објашњава његово сматрање — поред јунаштва он је имао и изврсно образовање и нарочито је проучавао историју. Бонски универзитет дао му је степен доктора.

цуској ће се најпосле, за дуже или краће време, државни удар страшно осветити. Цар се још само држи силом, а доиста не љубављу народном" (с. 299.)

Поводом револуције која је у Шпанији отерала Изабелу, кнез Карол пише (у октобру 1868.) «Ја жалим судбину бедне краљице (коју одавно познајем), али по несрећи овако се што могло и очекивати"(с. 300.)

У својој унутрашњој политици кнез је за ове прве три године о којима говоримо морао чешће мењати министарства, и у том је увек радио по Уставу, и увек настојавао да измири шефове партија, у чем је више пута и успевао. Тешкоће су се нарочито јављале с поља, на прилику против либералнога Братиана толико је било неповерења код Француске и Аустрије, да сам цар Наполеон у личном писму кнезу каже да није имао поверења док је Братиану био у министарству. У таким приликама родољубиви министар пожурио се да одступањем сам олакша ситуацију, а кнез је дејствовао да се партијске размирице стишавају. О том пише он Фридриху Вилхелму: «.. Да бих Европи озбиљно подјемчио да Румунија неће давати повода за заплете, примио сам Братианову оставку. Али није било лако саставити ново министарство, јер пређашње има већину. Природна би последица била или да одмах падне ово ново, или да се скупштина распусти: и једно и друго донело би нове тешкоће и нове заплете, Зато сам ја настојао свом снагом да измирим партијске вође, што ми је после грдних мука и изишло за руком. Сад се надам да ће ново министарство моћи радити, само ако опет не отпочну спољашње интриге и кињења" (с. 319.)

Кад се стеку прилике у Скупштини да се мора мењати министарство, кнез врши своју дужност по уставу, али «криво му је што се министарства мењају, јер понајпре он би желео да се у земљи одомаћи сталност" (с 182.)

«Видети и Гику и Братиана, то јест шефове деснице и левице, у истом министарству, то је његова највећа жеља" (с, 302).

Међу тим све промене министарстава опет не сметају раду на државним пословима и напретку који овај рад увек доноси. На уређењу војске најживље се ради: набављени нови топови и пушке, подигнут велики логор, уређена народна гарда, већ у октобру 1867. држане прве с планом изведене велике мане-

вре; на Букурешком университету отворен медецински факултет; финанције се знатно поправиле, и буџет у 1869 већ има вишка, а издаци се свакога месеца редовно исплаћују; извоз се (1868.) за три пута увећао.

Читалац ће се сложити с нама у мишљењу да је овакав исправан уставни рад владаочев користан не само народу него и истом владаоцу, а као да се без икака страха од погрешке сме тврдити још и то, и да самога личног задовољства много више доноси овакав него противни рад. Јер доиста, које лично задовољство може бити тако потпуно и тако силно као задовољство да се помаже напретку целога народа? И овде се лепо потврђује истина да баш најмање личне среће нађе онај владалац који највише личну политику води, а да, на против, они који предано народној политици служе, и себи лично више користе и много задовољније лично поживе Таким је владаоцима ова служба народној политици и заузетост за велике плодне послове у исти мах и најбоља одбрана и помоћ противу неизбежних увреда које им се чине или намерио или по необавештености. За кнеза Карола вели писац: «и ако је осетљива срца, он се са свим равнодушно држи према најгрубљим нападајима» (с. XVIII). У политичким тешкоћама које долазе при саставу министарства или иначе штампа може често пута — с колико разлога, то сад да оставимо на страну — бити врло огорчена и кнез је имао прилике да у њој налази «личне нападе из дана у дан» (с. 336.). Међу тим ево шта он пише оцу: « . . , ја сам противан свима законима против штампе, јер што новине пишу то није баш тако важно. Ја сам за потпуну слободу штампе, она је свакојако мање опасна него кад је ограничена као у Француској» (с. 285.)

Потврдом ове толеранције кнежеве писац у предговору вели: «у Румунији се често говорило да је кнез сувише мекан, да много попушта У ствари кнез је научио ћутати, он у сваком озбиљнијем питању стаје на гледиште противничко, и труди се да га правичноо цени, пре него што предузме радити. А нарочито кад се тиче политичких послова, он своју личност увек одваја . .» (с. XVIII)

Да забележимо још и ова два податка, који лепо осветљују карактере политичних радника:

У новембру 1867. Карл Антон, поред осталога, саопштава сину, како је Стурза њему говорио против Браћана и рада ондашњега министарства. Он је замолио Стурзу да овај своје назоре саопшти кнезу, јер је за кнеза увек корисно да саслуша различна и противна мишљења, ако су ова потекла из чистога уверења. А после тога додаје ово: «Ја остављам твојој оцени, да ли треба да сам Браћану дозна за све ово; — можда је боље да му ништа не кажеш, да се не би политичке несугласице и непријатељства још више умножавале» (с. 231.) —

«5. септембар (1868)... Браћану (онда војни министар) саопштава кнезу да у војсци има некога незадовољства које се подржава интригама. Кнез неће да чује за интриге и неће по том ништа да ради» (с. 294.)

Разуме се, да овако држање према интригама мора у врло кратком времену пресећи интриге. Што би људи интриговали, кад на то нико не обраћа пажње? На пијацу се износи само оно што се тражи.

IV.

У овим «записима очевица» има приличан број бележака које се тичу Србије. Нама чини задовољство да их овде наведемо редом како су записане у дневник.

«25 маја (1866) опет гласови да Турска намерава оружану интервенцију. — Д. Браћану[1]) одаслан у Србију, званично, с мисијом да кнезу Михаилу нотификује ступање на престо кнеза Карола, али поверљиво њему се одређује да испита тамошње расположење, да изјави суседно пријатељско расположење Румуније, и у исто време да замоли Србију да би она румунској влади дала праха и олова» (с. 67.).

«17. јун. — — II Д. Браћану долази из Србије с врло љубазним писмом кнеза Михаила румунском владаоцу; српска влада је с највећом готовошћу пристала да притешњеном суседу помогне давањем муниције» (с. 75.).

«9. јул. Кнез Михаило шаље ванредно изасланство, у којем су саветник Христић и један артиљериски капетан. Кнез Карол прима ову господу у присуству целога министарства, и саветник Христић предаје му својеручно писмо кнеза Михаила.

---

[1]) Брат познатога дугогодишњег министра Ј. Браћану.

У име кнеза Михаила изасланик уверава да се хришћани у Турској много надају на кнеза Карла, и да Румунија може увек слободно рачунати на Србију. На овај политички важан говор кнез Карол одговара уверавањем да је и Румунија тако исто пријатељски рисположена спрам Србије. Али да се не би дао повод узнемирењу Порте и Гарантних Сила о свему овом не саопштава се ништа у службеним новинама» (с. 89. 90.).

«10. јул. Кнез Карол даје српским изасланицима свечан ручак» (с. 90.).

«14. септембар. Кнез поставља Ј А. Кантакузина за дипломатскога агента у Београду и даје му својеручно писмо за српскога кнеза» (с. 124.).

«21. септембар. Србија тражи да се турска посада повуче из градова Београда, Шапца, Смедерева и Фетислама» (с. 126.).

«4. март (1867.) Порта изјављује пристанак да изведе посаду из тврдиње београдске. Место турскога гарнизона доћи ће српски, али да би остао спољашњи знак сизеренства мора се увек поред српске дизати и турска застава. У исто време очистиће се од турске посаде и други градови» (с. 183. 184.).

«1. април. Посета српскога кнеза Михаила. Свечани дочек: кнез Карол дочекује га на улазу у варош и поздравља најсрдачније. Војска је у паради. У двору су митрополит и министарство да поздрави кнеза.

Кнез Михаилу је 43 године, појава врло пријатна (einnehmende), стаса витка, пуне црне браде, живих светлих очију Он је вешт у разговору, и говори врло добро француски. Кнез Михаило је задовољан дочеком у Цариграду, али он отворено каже кнезу Каролу, да и Румунија и Србија треба да стресу турско сизеренство са себе, и да се тога ради морају присно удружити. Кнез Карол признаје да је и њему турско сизеренство досадно и нечасно; али да би се ослободили од овог ружног јарма, морају њихове државе пре свега оснажити се војнички, зато он и мисли најозбиљније радити на преуређењу своје војске. А док његова земља не ојача, дотле му је дужност да буде политички мудар и да с Турском добро живи.

У пратњи кнеза Михаила налазе се председник савета Мариновић, војни министар Блазнавац и београдски паша командант турских трупа у тврдињи.

Кнез Карол на ручку срдачно наздравља своме госту. У вече свечана представа у позоришту . . .

«2. април. Јутрос у седам часова кнез Михаило оде из Букурешта. Он жури у Србију, јер је близу рок предаји градова» (с. 188.).

«14. април. Примљено врло топло писмо кнеза Михаила који благодари у име своје и у име своје земље за ласкави срдачни дочек у Букурешту» (с. 192.).

«2. јун. Станко Радонић, рођак и ађутанат црногорскога креза дође у Букурешт да кнезу Каролу преда Данилов орден и својеручно писмо кнеза Николе. Већ су раније измењена пријатељства између Румуније и Црне Горе, кад је румунски агенат у Београду, Кантакузино, био на Цетињу . . . Кнез Никола усмено саопшти г. Кантакузину да је врло незадовољан са стањем ствари: до душе он се срдачно радује српским успесима, али му задаје страх да ови турски уступци у питању о тврдињама не оштете коначно решење великога питања, т ј. ослобођење хришћана од Турака. Он је сам готов принети сваку жртву и напустити своје лично достојанство да би помогао успоставу српске краљевине. На примедбу румунскога агента о Русији, изјави кнез Никола: „Ми смо Русији захвални за стварне услуге које нам она чини, али никад ми нећемо пристати да јој се потчинимо или да послужимо њеним намерама које би биле противне нашим интересима.“

У овом садашњем писму кнез Никола поново наглашава своје пријатељство спрам румунскога владаоца. Кнез Карол одговара на то врло срдачно и особито одликује црногорскога изасланика, овај чак станује у кнежевом двору» (205).

«24. јул. Кнез излази код Рушчука у сусрет Султану који се враћа из Париза. Султан му благодари за ову посету, која му је толико још пријатнија што у Београду нису ни обратили пажње на његов пролазак. Истина, овога пролећа кнез Михаило је у Цариграду давао најлепша уверења о својој верности, али то се мало веровало, и ако је чак и Али-паша признавао да је кнез Михаило изишао врло озбиљан човек, докле га је он пре познавао као лакомислена» (с. 215.).

«1. октобар. У критском питању краљ Ђорђе налази добре помоћи код Петроградскога двора, где се он у овај мах бави

због женидбе... Уз то долази још и околност да је Грчка закључила споразум са Србијом, те је Порти опасност и од ове стране» (с. 226.).

«13. Јануар (1868). Српски консул Магазиновић примљен од кнеза поради разговора о уговору пријатељства који је румунски агенат Јонеску донео из Београда. Уговор има четири тачке: I. Између Њ. С. кнеза румунског и Њ С. кнеза српског биће потпун и искрен споразум и пријатељство. Услед ове присне свезе уговорне стране ће се својски заузети да чувају узајамне интересе својих земаља и да отклањају све што је противно њиховом савезу или што утиче штетно на њихове земље и независност. II. Њ. С. кнез румунски и Њ С. кнез српски изјављују да закључујући овај савез они имају једину и циглу намеру олакшати развитак и напредак својих земаља сходно својим законитим и аутономним правима. III. Према овом уговору савеза уговорне стране се обавезују да ће по измени ратификација настојати да се уреде, олакшају и подстакну трговачки одношаји међу становницима њихових земаља. IV. Овај уговор савеза биће ратификован од Њ. С. кнеза румунског и Њ. С. кнеза српског у року од месец дана, а по могућности и раније ит.д. ит.д, У Букурешту 20. јануара 1868.» (с. 241. 242.).

«21. јануар. Уговор пријатељсва са Србијом, који је у ствари само платонски, данас је ратификован» (с. 243.).

«29. јануар. (Из писма Карла Антона) — — Европски мир као да је обезбеђен, па и у самом источном питању показују се блажа схватања. Србија као да је у неколико прекорачила међе своје снаге. Чак су и Русија и Пруска утицале на кнеза Михаила да се уздржи од ратних припрема (Rüstungen)» (с. 244.).

«1. фебруар. Мучним стањем Турске (устанак на Криту, бугарске чете на Балкану) користи се Црна Гора и тражи уступање једне области, али Француска се заузима за Турску и услед тога Црна Гора умерава своја захтевања и остаје само при малом пограничном комадићу, чему се ни Француска не противи. Али Аустрија изјављује да би какво год уступање земљишта било противно париском уговору» (с. 247.).

«24. фебруар. (Из писма кнеза Карола своме оцу) — — Бугарско је питање било сувише преувеличано: За какве бугарске устанке кључ је у нашим рукама, и ми добро знамо

шта може бити. — Ове године вероватно неће се у Бугарској ништа догодити, а и Србија ће бити мирна» (с. 252.)·

«10. март. У Паризу влада погрешно мишљење да је између Србије и Румуније закључен уговор за напад против Турске» (с. 254.).

«30. мај. Глас о убиству српскога кнеза Михаила изазива искрено саучешће румунске пријатељске државе, као и гнушање на злочинство» (с. 271.).

«2. јун. Данас је свечан парастос убијеном кнезу Михаилу» (с. 273·).

«14. јун. — — Осим тога Гонеску јавља да је у овај мах у Цариграду француски утицај најјачи, али ипак Порта није пристала на француски предлог да и српску круну пренесе на црногорскога кнеза; на против, она је изјавила да ће признати само домаћега кнеза. Може се дакле мислити да ће Порта признати Милана Обреновића, синовца Михаиловог, који је 11. јуна дошао у Београд из Париза» (с. 275.)

«14. јул. Српско Намесништво нотификује да је кнез Милан, по праву наследства, ступио на престо, и да ће Намесништво вршити кнежевску власт до Његова пунолетства» (с. 281.).

V.

Колико се у књизи помињу српске ствари овога времена ми смо сматрали за потребно и корисно све навести. То већ не можемо чинити тако опширно и за друге врло занимљиве податке које у њој налазимо. Време 1866.—1869. врло је богато догађајима и припремама за догађаје од пресудне важности за политично стање Европе, и у овом дневнику има о том времену доста које правих докумената које објашњења.

Почињући ратом између старе Аустрије и Пруске, овај период времена води рату између Француске и Немачке (под вођењем Пруске) и испуњен је догађајима као што су н. пр.: Српски градови, критски устанак, убиство кнеза Михаила, турско-грчка расправа на конференцији у Паризу (1869), бугарски устанци, бугарско оцепљење од цариградске цркве, па за тим, да од туђих ствари поменемо само најважније, питање о Риму, «престоници» Италије, и преображај у Аустрији који на политичку позорницу износи нову државу — *Аустро-Угарску*,

догађај од највеће важности за нас, јер се погодбе за наш политички живот услед тога знатно мењају (и отежавају). Један кратак период историје ово време од пет шест година, али период који у себи носи историске пресуде на корист државама које су га спремне и без унутрашњих невоља дочекале, на штету онима чија се политика (н. пр. Француска Друга Царевина) није руководила народним користима.

Не могући залазити и у ова и друга питања која се у књизи додирују, ми ћемо из ње навести још само гдекоју црту о односу Румуније према Аустро-Угарској, и о штампи.

Ми већ поменусмо велики преображај извршен у ово време у Аустрији. У овим «записима очевица» имају две-три белешке које бацају прилично светлости на тај догађај.

«20. мај 1866. У Берлину је гроф Бисмарк врло лепо примио румунске изасланике и саветовао им, на случај ако би се и Угарска дигла против Аустрије — што се њему чини вероватно — да не почасе, него да одважно крену великорумунску агитацију и устану против Аустрије.»

После је рат био и прошао, (16. јуна улази у рат Пруска, а 18. јуна Италија).

«13. јануар 1868. Гроф Бисмарк, који је изванредно много наклоњен миру, поручује кнезу да је за Румунију најбоља политика наслањати се на Русију» (с. 239.).

Пролазе дани.

«25. март 1868. (Из писма Карла Антона) — — Заборавих рећи да ми је Бисмарк изјавио да није баш добро, ако се Румунија сувише видно ослања на Русију — треба лепо живети са свима силама, па се одлучивати тек у последњем тренутку» (с. 261.).

И још пролазе дани.

«2. новембра 1868. Одмах по кнежевом повратку јавља се гроф Кајзерлинг (немачки консул) и саопштава неколико депеша грофа Бисмарка из којих излази да су кабинети (множина!) врло незадовољни садашњим министарством, и да је већ *крајње време* да Румунија почне водити другачију политику спрам Аустро-Угарске» (с. 362).

Пре ових саопштења у Nord. Allg. Zeit. (владин лист) пише се: «Према оном што се у последње време дознаје о све већој узбуђености духова у Румунији услед партиских агитација не

можемо а да не изјавимо како се ми бојимо да влада те земље није у стању извршити програм који је потребан за опште благостање . . . Међу тим пруска политика не може никако допустити да се из Румуније поремећава мир Европе. Спрам преображаја Аустрије Румунији мора бити први задатак да са суседном Угарском живи у пријатељству, на које Румунију упућује и историја и стварни одношаји обеју земаља" (с. 313).

Новембра 1868. талијански посланик у Бечу, маркиз Ј. Пеполи (даљи рођак кнеза Карола) пише му да се држи Угарске, гроф Андраши је најбољи пријатељ Румуније. Управо Угарска и Румунија имају једну исту задаћу коју им је дао Божји промисао, а то је: да заустављају словенске напретке према Истоку. (с. 309.).

Кнез одговара Пеполи-у врло тачно: «Као уставни владалац ја морам водити рачуна о јавном мњењу . . . Нека угарска влада са своје стране не даје повода жалбама које подижу два - три милијуна Румуна у Ердељу . . . Највише би помогло кад би угарска влада почела водити искрену и помирљиву политику према својим немађарским народностима" (с. 318.).

Писмо талијанскога посланика врло је занимљиво. Остављајући на страну ближе нама непознате побуде његова заузимања (можда најзад и лични интерес за рођака - владаоца) оно јасно истиче главну мисао која је и одлучивала при извођењу неотклоњивог преображаја 1867 и после тога једнако одређивала политику преображене Аустрије. Та је мисао *противност Словенству*, и она је била у стању да здружи *Аустрију и Пруску*. Стара Аустрија после рата с Пруском имала је да се одлучи између два облика: савез свих држава аустриских при чем би се јасно видела словенска већина, или савез немачко-мађарски (трећи, т.ј. доондашњи облик централистичке бирократске државе није више био могућан). И кад од старе Аустрије, против које је Бисмарк желео подићи чак и великорумунске агитације, постаде Аустро-Угарска, онда већ у 1868 Бисмарк саветује Румунији да је крајње време да она лепо живи с том државом, а услужни писац чланка у N. A. Z., по свој прилици какав немачки учени доктор философије, додаје још, да Румунију на тај леп живот упућује и историја.

Добро слагање Бисмарково с Аустро-*Угарском* утврђује се све више кад после краткога времена (од новембра 1871)

угарски председник-министар постаје аустро-угарски министар иностраних дела, а најлепше се њихова слога показа на Берлинском конгресу ...

Али ми смо у овом чланку ради остати само у времену које обухвата ова књига, зато да се вратимо опет излагању њених записа.

Занимљиве податке пружају нам ови записи и о једној особитој «Сили» која се зове *штампа*, и вредност је тих података толико важнија што се они тичу поглавито штампе у нашем суседству. Суседима је и корист и дужност да се добро познају.

«13. март (1867). Румунски агенат у Паризу извештава ... Аустрија је једнако противна кнезу. Највећи део лажних и злурадих (böswillig) гласова у штампи фабрикује се у аустриском консулату» (с. 186.).

«8. новембар (1867). Писмо пруского наследника : «... Кад се томе још дода непрекидно оцрњивање (Discreditierung) којим се Аустрија у штампи служи против тебе, онда могу веровати да си далеко од доброга расположења» (о. 232.)

«јануар 1868 (из писма кнеза Карла) ... у Aug. A. Z. прича се о ђачком немиру који је — вели се — био код нас. О тој занимљивој новости, за коју у Букурешту нико не зна, ја сам дознао само из тога листа.» (с. 240.)

«29. јануар 1868. (из писма Карла Антона) ... Против штампе ја сам већ навукао дебелу кожу .. Добро је кад се човек не кида. Али доиста је чудновато како се то непрекидно само оцрњује» (с. 244.)

«24. фебруар 1868 (писмо кнеза Карола). О Румунији се опет сијасет најразличнијих гласова шири у штампи. Не знам да ли бих се на то жалио, или се радовао, јер најзад лажи ће се похватати» (с. 251.)

«25. март 1868 (писмо Карла Антона) .. Страхота шта се све лаже о Румунији! .. Па ипак овим се нешто и успева, јер се на тај начин спречава да се у свету румунске ствари разумеју како треба» (с. 260.)

«25. март 1868. ... Д. Брађану има и тај задатак у Бечу да моли за промену персонала у аустриском консулату у Букурешту, јер овај садашњи је приступан свима лажним гласовима» (с. 258)

„11. април 1868. Министар иностраних дела, Ст. Голеску, пише циркулар представницима гарантних сила, и излаже догађаје који су у штампи вештачки преувеличани као гоњење Јевреја. Сва ова окривљивања, која се могу схватити само као систематично непријатељство према румунској влади, потицала су из аустриског консулата у Јашу“ (с. 265.)

„27. новембар 1868. (Из писма Карла Антона) . . као што систематична клевета најзад пришије штогод и најпоштенијој жени, тако је и с Румунијом. На послетку човек не зна шта да верује а шта да не верује . .“ (с. 313.). „На жалост то је данас неоспорна истина, да и код људи и код држава увек нешто остане од онога што систематично клеветање на њих износи“ (с. 316.) „ . . . . тако ће најзад свет дознати да је Бајст у друштву са штампом свесно и намерно раширивао лажне гласове и преувеличавања“ (с. 320.)

„18. јануар 1869. (Из писма кнеза Карола пруском наследнику) . . . Односи Румуније спрам иностранства знатно су се поправили, само аустриска штампа још једнако наставља своје систематски непријатељско писање“ (с. 327.)

„12. фебруар 1869. (Из писма кнеза Карола цару Фрањи Јосифу) . . . Аустриски, а нарочито мађарски, листови из дана у дан нападају и кнеза лично и Румунију“ (с. 337.)

„8. јул 1869. (Из писма кнеза Карола свому оцу) . . Што се тиче великих сила, Русија нам показује највећу наклоност и пажњу . . с Аустријом смо званично добро, али штампа наставља своју тактику једнако“ (с. 366.)

Ови записи не сликају у пријатној светлости Аустро-Угарску штампу, бар у оном како се она понаша према Румунији, то јест према суседној малој држави која има својих сународника у саставу Аустро-Угарске државе. Налазећи се у истом положају као и Румуни, ми бисмо се могли позивати на ове доказе и подићи разложне жалбе против Аустро-Угарске штампе. Али ми то нећемо чинити зато што држимо да је од осуђивања и жалбања много кориснији и много потребнији други један посао, а то је да се добро разуме и да се обелодани од чега долази овакав начин писања, и да се тако из овога факта поцрпе једна добра политичка поука.

И за овај посао налазимо у књизи два три лепа податка, које вреди саопштити.

У свом писму од новембра 1868. Карл Антон вели како је очекивао да ће шпански тадашњи догађаји мало ућуткати ону вреву која се поднже у штампи против Румуније, али се у том очекивању преварио — „ипак се скандал тражи само у Дунавским Кнежевинама, док би н. пр. ствари у Грчкој заслуживале много веће осуде“ (с. 316.)

Карл Антон помиње Грчку због тога што је она са свим отворено помагала критски устанак, а Аустро-Угарска штампа је Румунији баш највише пребацивала што ова «подржава неред“, и допушта да бугарске чете прелазе у Турску. Остављајући на страну све друго, доиста је умесно овде запитати се: зашто штампа подиже глас против уображеног ремећења мира, а и не обраћа пажње (бар не толико) на оне који баш ремете мир? Није тешко дати одговора на ово питање, али ми више волимо да место својих употребимо туђе речи за тај одговор. И, за срећу, те су речи једнога — Бисмарка. Пишући приватно кнезу Каролу (15. фебруара 1868.) Бисмарк му објашњује од куд у француској штампи и велика жестина и пуно измишљотина против Румуније и каже: „јасно је, да вам на овај начин француска влада показује (fühlbar machen) *да јој је противно што се ви ослањате на Русију*“ (с. 249.)

У овом врло надлежном објашњењу има и објашњење онога случаја који помиње Карл Антон, и има јасна поука: да онако држање Аустро-Угарске штампе спрам Румуније значи да Аустро-Угарска влада није задовољна с политиком Румуније коју сматра да је у њеној „сфери интереса“, и хоће да је принуди да се она отворено и послушно изјасни као клијент Аустро-Угарске. Може се наћи да овака метода у дипломатији није ни мало одлична, да је она чак у противности с моралним начелима, али главно је уочити и познати ту методу. Познат с њом, читалац се већ осећа много поузданији читајући Аустро Угарске листове, и кад на прилику у њима буде читао како се у каквој од малих држава рђаво скупља порез, или у опште све и сва ради зло и наопако, он неће пасти у заблуду да помисли, да је ова штампа већ пребринула све своје домаће бриге и невоље, па се сад с човекољубљивим, племенитим и искреним срцем обраћа суседима да и њима да топле пријатељске савете за њихову сваку срећу и напредак.

Завршујући наше исписе из ове књиге, ми сматрамо за дужност напомепути да они нису ни из далека исцрпли њену садржину. Књпга је пуна факата и објашњења који су врло драгоцени не само за Румунију, која је писцу била непосредни смер писања, него у доста знатној мери и за дипломатску историју Европе у времену 1866—1869. Несумњиво је да ова прва свеска чини да се наставак дела очекује с највећом радозналошћу.

Анд.